

סוגיה מו: מצת מצוה (2): מצוה הבאה בעבירה

רקע

המשנה אומרת שאין יוצאים ידי חובה במצה שעוברים איסור באכילתה. דין המשנה צריך תלמוד, מדוע האיסור מעכב מלצאת ידי חובת מצות מצה. נחלקו הראשונים האם דין המשנה נובע מדין כללי בכל המצוות, או דין יחודי במצת מצוה בלבד.

מקורות

- א. לה: לו. "יוצא בדמאי ובמעשר... מידי בלבד כתיב אלא מחוורתא כדרב ששת"
- ב. רש"י לה: ד"ה דמאי הא לא חזי ליה
רמב"ן ד"ה אמר רב ששת
- ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ז
- ד. שו"ע סי' תנד סע' ד ומשנה ברורה [במיוחד: סקט"ו, וביאור הלכה ד"ה ולענין]

חדושי הרמב"ן ד"ה אמר רב ששת

[אמר רב ששת הא מני ר' שמעון היא.] נראה לי דיוצאין בטבל ובמעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ובמעשר שני והקדש שלא נפדו, משום דמתני' אוקמה רב ששת כר"ש, וקיי"ל איסור כולל ומוסיף חל על איסור, וחמץ בפסח כולל הוא ומוסיף נמי הוא דאסור בהנאה הילכך יוצאין בהן, ורבינו ז"ל שכתב בתחלת המשנה יוצאין בדמאי לא הקפיד עליה וצ"ע משום מצוה הבאה בעבירה ולא מצאתי כן אלא בגזלה, והכי משמע הכא בגמ', אבל במס' שבת בפ' ר"א דאורג מצאתי בירושלמי (ה"ג) רביה דאפי' בשאר עבירות, ושוב מצאתי בתוס' שאמרו דאין בשאר המצות משום מצוה הבאה בעבירה אלא בקרבן ובלולב שמהללין בה, דהא סוכה צריך בה לך למעוטי גזולה (סוכה כ"ז ב') דלא ממעטינן לה משום מצוה הבאה בעבירה, וגם זה אינו נכון בטעם והוא מסתבר מן הירושלמי שהזכרתי, אבל מ"מ קשיא הך ברייתא לרבי יוחנן דמצטרף לה קרא משום מי שאיסורו משום כל תאכל חמץ, וכן סוגיא דסוכה גזולה קשיא, ויש לי לתרץ שאין בטבל דין מצוה הבאה בעבירה מפני שבידו לתקן, כדאמרינן במס' ביצה (ל"ד ב') טבל מוכן הוא אצל שבת שאם עבר ותקנו מתוקן, וסוכה מתוך שריבה הכתוב כל האזרח בישראל להכשיר שאולה שלא ללמוד מלולב, הוצרך למעוטי גזולה שלא נכשיר אותה מכל האזרח ישובו, אבל העיקר שנ"ל שמצוה הבאה בעבירה פסולה דרבנן היא ואקרא דקבלה מיסמך ליה הא מדאורייתא יצא חוץ מהני דכתיבי בהו מיעוטי, ולא כדברי מקצת המפרשים דבר תורה חטאת הגזולה אינה מכפרת (גיטין נ"ה א') משום מצוה הבאה בעבירה, ועכשיו נתקיימו דברי רבנן והמחברים הפוסקים אבל לא בטבל, ונאמר משום מצוה הבאה בעבירה.

הסבר הסוגיה

"אבל לא [יוצאים ידי חובה] בטבל ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו". [משנה לה].

דין המשנה שלא יוצאים ידי חובה במצת טבל ובמצת הקדש צריך תלמוד. ודאי שאסור לעשות מצת טבל ומצת הקדש, מפאת איסורם, אבל מדוע האוכלם אינו יוצא ידי חובתו? מדוע לא נאמר שהוא עבר על איסור טבל והקדש, אבל קיים מצות מצה?

הגמ' מביאה ברייתא הלומדת דין זה מגזרת הכתוב: "לא תאכל עליו חמץ" - מי שאיסורו משום כל תאכל עליו חמץ יצא זה שאין איסורו משום כל תאכל חמץ אלא משום כל תאכל טבל". הגמ' אומרת שדין זה הוא אליבא דרבי שמעון הסובר שאין איסור חל על איסור, ולכן על מצת טבל לא חל איסור חמץ, ובמצה שלא יכול לחול עליה איסור חמץ לא יוצאים ידי חובה. נחלקו הראשונים מה סוברים רבנן בדין זה:

א. תוס' [קיד: ד"ה אכלן]: גם רבנן מודים לדרשה זו. אכן הגמ' דחתה את דברי רבינא, שהברייתא אליבא דרבנן, כיוון שמלשון הברייתא מוכח שהיא אליבא דרבי שמעון, אבל רבנן מודים לדין [הסבר זה אינו מפורש בדברי התוס', אבל לא נראה להעמיד את דברי התוס' בשיטת רבי שמעון בלבד].

ב. רבנן אינם מקבלים את הדרשה, ולכן אינם פוסקים דין זה. משנתנו אליבא דרבי שמעון בלבד, אבל הלכה כחכמים, שיוצאים ידי חובה במצת טבל ובמצת הקדש [הוא"א של הרמב"ן ד"ה אמר].

ג. רמב"ן [ד"ה אמר רב ששת]: רבנן אינם מקבלים את הדרשה, אבל פוסקים את הדין מסיבה אחרת. לדעתם אין יוצאים ידי חובה במצת טבל ובמצת הקדש משום מצוה הבאה בעבירה.

מחלוקת הראשונים נובעת גם ממחלוקת בדין מצוה הבאה בעבירה. המושג "מצוה הבאה בעבירה" מוזכר בגמ' לענין לולב גזול, לענין קרבן גזול [סוכה ל]. ולענין ברכה על אוכל גזול [ב"ק צד]. בסוגייתנו הגמ' מביאה פסוק לאסור מצת טבל ומצת הקדש ואינה מזכירה דין מצוה הבאה בעבירה. כמו כן, הגמ' בסוכה [ט]. מביאה פסוק ללמוד שאין יוצאים ידי חובה בסוכה גזולה, ואינה לומדת דין זה ממצוה הבאה בעבירה.

נחלקו הראשונים מדוע הגמ' אינה לומדת את פסול מצת טבל וסוכה גזולה מדין מצוה הבאה בעבירה:

תוס' רבינו פרץ [ד"ה ומה ראית] סובר שמצוה הבאה בעבירה אינה דין בכל המצוות אלא במצוות מסויימות בלבד: "שאני לולב הגזול דמהללין בו ומשבחין בו לפני המקום כדי לרצות בו וכן קרבן וכן מצות שבאות משום ריצוי התם ממעיטנא מצוה הבאה בעבירה אבל הכא דאינו בא לרצות לא ממעיטנא משום מצוה הבאה בעבירה". מצוה הבאה בעבירה מפקיעה חלות המצוה רק במצוות של ריצוי ובמצוות של הלל ושבח. לא ניתן לרצות את

הקב"ה, להללו ולשבחו על ידי עבירה, ולכן העבירה פוסלת את המצוה. בשאר המצוות העבירה אינה פוסלת את מעשה המצוה, ויוצא ידי חובתו.

הריטב"א [ד"ה תנו רבנן] מסביר ש"לא אמרין במצוה הבאה בעבירה אלא בשהמצוה מסייעת בקנינא, אבל בשאין המצוה מסייעת בקנינא לא". הגזול מצה חייב להחזירה לבעלים. כשמייעדה למצת מצוה, הוא משנה את שמה מ"לחם" ל"מצה", ושינוי השם לאחר יאוש הבעלים מקנה לגזול את הגזולה, ואין לו חוב להשיבה, אלא רק לשלם דמיה. הריטב"א סובר, שרק שמוש במצוה כדי לעשות עבירה מפקיע את חלות המצוה. במצת טבל, המצוה אינה מסייעת לעבירה, ולכן העבירה אינה פוסלת את חלות המצוה [הסבר זה אינו מסביר את הצורך בלימוד לענין סוכה גזולה. עיין בהסבר הריטב"א (סוכה ט. ד"ה הא). עיין גם במנחת חינוך (מצוה שכה סע' ט) שמתרץ את הקושיה מסוכה גזולה, בדרך ייחודית].

הרמב"ן [ד"ה אמר רב ששת] מתרץ שמצוה הבאה בעבירה אסורה מדרבנן בלבד. הגמ' בסוגייתנו ובגמ' בסוכה מביאה מקור ללמד שבמקומות אלו יש איסור מהתורה.

רבינו דוד [ד"ה אבל לא בטבל] מוסיף על דברי הרמב"ן, שהפקעת המצוה היא מדרבנן בלבד, אבל האיסור לעשות מצוה בחפץ של עבירה הוא איסור תורה. התורה אינה מתירה עבירה בידים, אפילו לשם קיום מצוה, ולכן עדיף לבטל את המצוה ולא לעבור על האיסור. מקשה רבינו דוד מדוע מעשה המצוה אינו דוחה את האיסור, והרי קיימא לן שעשה דוחה לא תעשה? מדוע עשה של מילה דוחה לא תעשה של קציצת בהרת, ועשה של מצה אינו דוחה איסור טבל?

מסביר רבינו דוד: "ומה שאמרו בדין אתי עשה ודחי לא תעשה הוא כשאין עליו עבירה כלל אלא כשעשה ולא תעשה פוגעין זה בזה במקום שאין לתפוש אותו בדבר כלל". דין עשה דוחה לא תעשה נאמר רק במקרה שאיסור ומצוה נפגשו זה עם זה מעצמם. כשמצוה ואיסור נפגשו כתוצאה של מעשה האדם או כתוצאה מחוסר מעשה האדם [ירושלמי עשיית המצוה נדחת מפני האיסור. ההסבר לדבריו של רבינו דוד, שבמקום שהלא תעשה נגדם ממעשה אדם יש מעשה עבירה, ואין לקיים מצוות על ידי מעשה עבירה. במקום שהלאו לא נגדם על ידי מעשה אדם, אלא על ידי מציאות פיזית או מציאות הלכתית שהפגישה את הלאו והעשה, אין מעשה עבירה, ולכן עדיף לקיים את המצוה.

סיכום

שלוש דעות בראשונים בדין יציאה ידי חובה במצת טבל:

- א. תוס': אינו יוצא ידי חובתו מהתורה.
- ב. רמב"ן: אינו יוצא ידי חובתו מדרבנן, מדין מצוה הבאה בעבירה.
- ג. דעה ברמב"ן: אסור לכתחילה לקיים מצות מצה בטבל, אבל אם אכל יצא ידי חובתו.

נחלקו הראשונים בגדר מצוה הבאה בעבירה:

- רמב"ן: דין כללי בכל המצוות.
- ריטב"א: דין בגזל בלבד, ורק במקרה שהמצוה מסייעת לקניית הגזל.

תוס' רבינו פרץ: דין במצוות של ריצוי, שבח והלל בלבד.
 נחלקו הראשונים האם מצוה הבאה בעבירה היא דין תורה או דין דרבנן. תוס' [סוכה ל.]
 סובר שמצוה הבאה בעבירה היא דין תורה, הרמב"ן סובר שדין דרבנן [וכך גם בתוס' סוכה ט.
 ד"ה הוא].

הלכה

השו"ע [סי' תנר סע' ד] פוסק: "אין אדם יוצא ידי חובתו במצה גזולה. במה דברים אמורים
 כשגזל מצה אבל אם גזל חטים או קמח ועשאו מצה יוצא בה שקנאה בשינוי ודמים לבד
 הוא חייב לו". השו"ע פוסק שאין יוצאים ידי חובה במצה של איסור [השו"ע אינו מביא את
 הדוגמאות של המשנה כיוון שהן קשורות למצוות שאין נוהגים בהן בגלות. גם בסימן קצו השו"ע השמיט את
 הדוגמאות של המשנה].

הביאור הלכה [ד"ה ולענין] מדגיש שדין זה נאמר רק בעבירה בגוף המצה, אבל אם הוציא
 מצה מרשות לרשות ניתן לצאת בה ידי חובה וניתן לברך עליה.

הביאור הלכה דן האם אדם שברך ברכת המצוות על מצה גזולה צריך לחזור ולברך
 בשעה שאוכל מצה שאינה גזולה. הוא מביא את רבי עקיבא איגר, שכיוון שהאוכל קנה את
 המצה בלעיסה שהיא שינוי מעשה, והמצוה מתקיימת רק בבליעה, הרי דינו כדין גזל חטים
 או קמח שעשאם מצה, ולכן לא יחזור ויברך ברכת המצוות.